

TIBBIY TERMINLAR SEMANTIKASI

Isoyeva Lobar Baxtiyorovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 1-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18001898>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy terminlarning semantik xususiyatlari, ularning ma'no tuzilishi, shakllanish manbalari hamda zamonaviy tibbiy nutqdagi o'rni tahlil qilinadi. Tibbiy terminlarning leksik-semantik guruhlari, ko'pma'nolilik, sinonimiya va xalqaro terminlar masalasi ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot natijalari tibbiy tilni o'rganish, tarjima jarayonlari va mutaxassislararo muloqotni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: tibbiy termin, metafora, semantika, terminologiya, leksik ma'no, xalqaro terminlar, tibbiy nutq, tibbiy diskurs.

СЕМАНТИКА МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. В данной статье анализируются семантические особенности медицинских терминов, их смысловая структура, источники формирования, а также их роль в современном медицинском дискурсе. С научно-теоретической точки зрения рассматриваются лексико-семантические группы медицинских терминов, проблемы многозначности, синонимии и международной терминологии. Результаты исследования имеют важное значение для изучения медицинского языка, процессов перевода и совершенствования профессионального междисциплинарного общения.

Ключевые слова: медицинский термин, метафора, семантика, терминология, лексическое значение, международные термины, медицинская речь, медицинский дискурс.

SEMANTICS OF MEDICAL TERMS

Abstract. This article analyzes the semantic features of medical terms, their meaning structure, sources of formation, and their role in modern medical discourse. From a scientific and theoretical perspective, the study examines lexical-semantic groups of medical terms, issues of polysemy, synonymy, and international terminology. The research findings are of significant importance for studying medical language, translation processes, and improving interdisciplinary professional communication.

Keywords: medical term, metaphor, semantics, terminology, lexical meaning, international terms, medical speech, medical discourse.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya masalasi, xususan, tibbiy terminlarning semantik xususiyatlarini o'rganish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tibbiyot sohasi inson salomatligi bilan bevosita bog'liq bo'lgani sababli unda qo'llaniladigan terminlarning aniq, bir ma'noli va tushunarli bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Tibbiy terminlar nafaqat ilmiy nutqda, balki kundalik hayotda ham keng qo'llanilmoqda, bu esa ularning semantik mohiyatini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Aniq fanlarning rivojlanishi tilga, uning rivojlanish qonunlariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi va sohada butunlay yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, psixolingvistika, kompyuter lingvistikasi, semiotika kabi zamonaviy yo'nalishlar tafakkur va til o'rtasidagi barcha cheklovlarning olib tashlashni talab qildi, tilni ilmiy va nazariy bosqichlarda evristik vositaga aylantirdi. Til – shaxs yoki umuman jamiyatda sodir bo'layotgan barcha murakkab kognitiv, psixologik va ijtimoiy jarayonlarning mahsulidir.

Bu, shubhasiz, tilshunoslikda ilmiy bilish paradigmasining o'zgarganligiga borib taqaladi.

Bugun tilning tuzilishi va tarkibiga asosiy e'tibor beradigan strukturalizm tushunchasi antropotsentrikaga o'z o'rnini bo'shatib berdi. Bu esa til egalarini til fanining markazida, barcha narsalarning o'lhovi sifatida tekshirish imkonini berdi.

Tibbiyot bilan bog'liq terminologik qatlam A. Qosimov (farmatsevtika bo'yicha), Z. Mirahmedova (anatomiya bo'yicha), A. Husanov (kasallik va simptom nomlari) tomonidan tadqiqqa tortilgan. Ularda tibbiy ilmiy diskursda atamalarning shakllanishi, tarkibi, terminlarning hosil bo'lishida prefiksli va suffiksli usullar an'anaviy yo'nalishda ishlab chiqilgan. Bizning fikrimizcha, ularning ishlarida metaforaning termin hosil qilishdagi o'rni e'tibordan chetda qolgan.

Bugungi kunda nafaqat tilshunoslik, balki falsafa, psixologiya kabi bir qator fanlar ham "Zamonaviy ilm-fan metafora orqali nimani bayon qiladi?" degan savolga javob topish uchun harakat qilinmoqda. Bu hodisaning tabiatini tushunish, birinchi navbatda, uni qanday o'rganishimiz kerakligiga bog'liq bo'ladi. Ehtimol, bu alohida e'tibor insonning nutqiy tafakkuri va dunyoni bilishining o'zi tabiiy metaforik ekanligini anglashdan kelib chiqadi.

Tilshunoslikdagi metaforani stilistik vosita yoki badiiy qurilma sifatida talqin etuvchi, uni idrok etishning stereotipi mavjudligini qayd etib bo'lmaydi. Hodisaning psixologik va antropotsentrik xususiyatini ta'kidlovchi yangicha yondashuv shakllanmoqda. Gap shundaki, bu atama tilshunoslikda turlicha talqin qilinishiga qaramay boshqa ko'plab fanlarda keng qo'llanilmoqda va ma'nosini kengaytirmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy tilda, turli xil diskurslarda: siyosatdan professionalgacha metaforizatsiyaning negizida muayyan tilning semantik birliklari va qoidalari orqali yaratilgan insonning yoki uning tana a'zolarini turli xil ko'rinishlaridagi, rollaridagi qiyofasi yotadi. Masalan, tibbiy professional diskursda: yot tana – yara-chaqa, jarohatlar yoki tabiiy teshiklar orqali to'qimalarga, a'zo yoxud tana bo'shliqlariga kirib joylashib olgan organizm uchun mutlaqo begona narsa-predmetlar; bulardan tashqari, yana organizm o'z ichida bunyodga kelgan konkrementlar – toshlar, endoparazitlar va boshqalar bunga misol bo'la oladi; bachadon bo'yni – bachadonni qinga botib turgan quyi, toraygan qismi; yurak o'ynashi, sin. dil o'ynashi – yurak faoliyatining (urishining) tezlashishi yoki kuchayishi; miya oyoqchalari – o'rta miyaning eng katta qismini tashkil qiladigan miya to'qimasining bir qismi.

So'nggi bir necha o'n yilliklar mobaynida kognitiv tilshunoslik, gender lingvistikasi, psixolingvistika, lingvokulturologiya va boshqa yo'nalishlar yangi mustaqil fanlar sifatida paydo bo'ldi va shakllandi. An'anaviy "til" tushunchasi o'z chegarasidan chiqib ketdi. U nafaqat qoida va me'yorlar majmui, balki uning atrofidagi ekstralingvistik omillar sifatida ham o'rganila boshlandi. Bu esa o'z navbatida uni o'rganishga antropotsentrik yondashuvni keltirib chiqardi.

Qarashlarning tubdan o'zgarishi, Lakoff va Djonsonning «Biz bilan birga yashayotgan metaforalar» asarining paydo bo'lishi metaforaga yangi hayot bag'ishladi. An'anaviy badiiy usul aniq fan olamida ham tan olindi.

Tibbiy metaforalar insonning tibbiy hodisaga, kasallikka yoki davolanishga o'z munosabatini bildiradi olish imkoniyatini to'liq amalga oshiradi. Aynan metafora orqali muallif tibbiy hodisa va jarayonlarga baho beradi, o'z his-tuyg'ularini ifodalaydi, ongli yoki ongsiz ravishda o'zining madaniy munosabatini bildiradi va meros qilib qoldiradi. Tibbiy metaforaning kelib chiqishi negizida nafaqat ilmiy faktlar va xulosalar majmuasi, balki hayotiy, ko'proq madaniy, tajribasi asosida, kognitiv operatsiyalar orqali yangi tushunchaga ega bo'lgan emotsional munosabat yotadi.

Dunyoning lisoniy manzarasida maxsus atamalar yoki sodda soʻzlarni ishlatish oʻrtasida chegara yoʻq. Metaforalar ilmiy atamalar boshqa sohadan kundalik nutqqa oʻtib oʻz mavqeini yoʻqotishi mumkinligini koʻrsatadi. Atama oʻzining ilmiy taʼrifini yoʻqotadi, asl nusxasining bir qismini yoki maʼnosini saqlaydi. Shuningdek, kundalik tildan olingan soʻzlar metaforaning bir qismi sifatida ilmiy atamaga oʻtishi mumkin. Shunday qilib, inson va olam bir-biriga oʻzaro taʼsir etib, shaxsning atrofdagi voqelikka munosabatidan dunyoning lisoniy manzarasi hosil boʻladi va dunyoning mana shu tasviri voqelikning inson tomonidan idrok etilishiga olib keladi. “Koʻpchilik tadqiqotchilar buni alohida bir shaxs ongida dunyoning maxsus modeli sifatida tushunadilar. Bir millat vakillarining atrofdagi voqelik haqidagi oʻxshash tasavvurlari dunyoning lingvistik manzarasini shakllantiradi, barcha madaniyatlar uchun universal bilim dunyoning ilmiy taʼrifini beradi”. (Serebrennikov Ye.S.) V. Gak metaforani quyidagicha taʼriflagan: “Metaforada ham universallik, ham oʻziga xoslik mavjud, chunki bir tomondan, u fikrlash va oʻrganish uchun vosita, boshqa tomondan – fundamental milliy-madaniy dunyoqarashga va ularga mos boʻlgan muayyan subkultura doirasidagi individual qadriyatlar tizimiga asoslangan”. (Gak V. G. 1988, 289 b.)

Tibbiyotda qachondir yozilgan kitoblar orasida eng ahamiyatlisi sifatida “Tib qonunlari” tan olingan. Kitobning oʻrganilgan kardiologiya terminlari tarkibi koʻproq lotin va yunon terminlardan tashkil topgan. Taʼkidlash joiz, kitob muallifi Abu Ali ibn Sino baʼzilariga oʻzining taʼriflari va oʻzgartirishlarini keltirgan. Shuningdek, arab tilidan olingan terminlar ham mavjud, ularning aksariyatini ibn Sino oʻzi kiritgan. Ushbu kitobning eng katta ilmiy hissasi koʻplab xalqaro terminlarning saqlab qolingani, tartibga keltiringani va toʻliq izohlarining berilganidadir. Tilni tadqiq qilishdagi antropotsentrik yondashuv ilmni yangi pogʻonaga olib chiqdi. Endi tilni oʻrganish bevosita odam, uning tarixi va atrof-muhiti bilan bogʻliq holda olib borilmoqda. Bu va kognitiv tilshunoslikning rivojlanishini olimlingvistlar tomonidan metaforani ilmiy diskursda ommaviy qabul qilishlarining boshlangʻich nuqtasi deb hisoblasha boʻladi. Bizning tadqiqotimiz natijalari yana bir bor metafora-termin haqidagi nazariyaning asoslilikini isbotladi, yaʼni ilmiy 64 diskursdagi metafora ilmiy terminga qoʻyiladigan barcha talablarga: qisqalik, asoslilik, taʼrifga egalik, obyektivlik va boshqalarga javob bera oladi. Tibbiy diskursda metaforaning qoʻllanilishi nomutaxassislar uchun oson anglash va oʻzlashtirish, oʻrganuvchilarga oson eslab qolish va topish uchun, bemor va yaqinlarining psixologik xotirjamligini taʼminlash uchun zarurdir.

Tahlil shuni koʻrsatdiki, oʻzbeklar jamiyati ongida tibbiyot sohasi asosan salbiy assotsiatsiyalar orqali qabul qilinadi. Tilda ijobiy bahoga ega yoki sogʻayish toʻgʻrisidagi metaforalar deyarli yoʻq. Shuningdek, profilaktik tibbiyotda ham metaforalar soni juda kam.

Aksariyat tibbiy metaforalar rus tilidan kalka qilingan. Masalan: issiqlik urishi, zond, Lyushko vilkasi, zang balgʻam, limfatik oʻzan va h.k. Bu, umuman olganda, jamiyat ongida chora-tadbirlar tibbiyotining amaliyoti shakllanmagani haqida maʼlumot beradi. Ikkinchi bir tomondan tibbiy metaforalarni tushunish va amalda qoʻllash jamiyatda shakllangan tibbiy ong, tibbiy maʼlumot, tibbiy koʻnikma va shu kabilarga borib taqaladi.

Oʻzbek tilining oʻziga xos lingvokognitiv xususiyatlarini aniqlash bir qator qiyinchiliklar tugʻdiradi. Oʻzbek tibbiy terminologiyasida sinonimiyaning haddan tashqari asossiz koʻpayib ketishi ushbu tizimda oʻzbek tilida muqobili boʻlishiga qaramasdan juda koʻp xorijiy soʻzlarning oʻzlashtirilishi milliy terminologik tizim asosida lingvomadaniy manzarani yaratishga toʻsqinlik qilmoqda.

Buning sababi kalka yoʻli bilan betartib tarjima qilish va tub oʻzbek nomlarini bilmaslik yoki pisand qilmaslikdadir. Ushbu masalalar, albatta, lingvokulturologiya va tarjima nazariyasi yoʻnalishlarida alohida tadqiqotni va chuqur oʻrganishni talab qiladi.

Dunyoning lisoniy xaritasini tuzish metodlarini tibbiy metaforalar orqali oʻrganish tibbiyot bilan tilshunoslikning uygʻunlashuvini taʼminlaydi. Bu esa oʻz navbatida tibbiyot va tilshunoslik oraligʻida uchinchi fanning – tibbiy lingvistikaning shakllanishi va rivojlanishiga olib keladi.

Tibbiy lingvistika esa inson organizmi, uning sogʻlom va kasal holatidagi ruhiy kechinmalari, bemor shaxsning jamiyatga, davolovchi vrachlarga, oʻz navbatida jamiyatning bemorga boʻlgan munosabatlarini oydinlashtirishga yaqindan yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A. Oʻzbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – T.: Fan, 1883. – B. 88.
2. Ashurova D. U. Xorijiy filologiya: til, adabiyot, taʼlim. – T., 2021. №3. Баранов А.Н. О типах совместимости метафорических моделей / А. Баранов // Вопросы языкознания. – М., 2023, – № 2, – 348 с.
3. Sodiq SAYHUN. Tilning mavqei - elning mavqei. El. manba www.shifokorvahayot.uz. 23 oktyabr 2022 y.
4. Tursunov U., Muhtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – T.: Oʻzbekiston, 1992. – 399 b.
5. Qobuljonova G.K., Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini: Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – T., 2021
6. Qosimov A. Oʻzbek tilida tibbiy atamalarning xosil boʻlish usullari: Filologiya fanlari doktori... dis. - Toshkent, 2024
7. Xudayberganova D.S. Oʻzbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fan. dok-ri diss. avtoref. – Toshkent, 2023
8. Husanov A. Nazvaniye bolezney i ix simptomov v uzbekskom yazike: Dis. kand.fil.nauk. – Tashkent, 1982 Sobirov A. O 'zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022.